

RECENSIES

de in de drie noordelijke provincies neergekomen bommenwerpers (I, 140) en enkele gevallen in Noord-Holland. Dat impliceert dat zuidelijker aanvliegroutes buiten het bestek van dit boek blijven. De zelfgekozen begrenzing tot de noordelijke helft van Nederland die overigens alleszins aanvaardbaar is, leidt tot onverwachte gevolgen: de acties van Duitse jachtvliegers, tijdelijk uit het noorden overgevlogen, van de vliegbasis Gilze-Rijen uit op 17 augustus 1943 worden beschreven, maar het zware Amerikaanse bombardement op die basis van twee dagen later blijft onvermeld. De schrijver weet zijn tekst lezenswaardig te presenteren. Hij beschikt over uiterst belangwekkend en functioneel goed gebruikt en zo duidelijk mogelijk afgedrukt fotomateriaal, terwijl het werk verder met afbeelding van eigen tekeningen, kaartjes en schilderstukken is verduidelijkt. Het ontbreken van enigerlei index valt, gezien de chronologische opbouw en het karakter van het boek wel te begrijpen, al is het wel eens lastig; als compensatie had de inhoudsopgave eigenlijk iets uitvoeriger moeten zijn met bijvoorbeeld stelselmatige toevoeging van data.

Maar al die gedreven belangstelling, dat rusteloze speurders werk en dat streven naar precisie in detail hebben toch eigenlijk geen gaaf boek opgeleverd; de ondertitel 'kroniek' is te passend. Het historisch raam en kader van de geschetste gebeurtenissen wordt te weinig en te incidenteel belicht. Zo kan men geen overzicht, laat staan inzicht krijgen. Jansen geeft herhaaldelijk getallen van op een dag opstijgende of neergestorte vliegtuigen, maar alleen reeksen percentages kunnen een beeld geven van de gevolgen van de strijd gedurende de jaren, dat de bommenwerpers overkwamen.

De schrijver heeft een plakboek met de sfeer en in het jargon van veertig jaar geleden samengesteld. Daar blijkt belangstelling voor te bestaan, maar men raakt, naar ik vrees, meer geboeid door de vertelling dan geschokt door de inhoud. Enerzijds geeft dit boek met zijn aandacht voor bemanningen en vliegers, voor gewonden en ondergrondse een menselijk relaas, anderzijds is het een chaotische veelheid van technische en administratieve gegevens. Er is iets onevenwichtigs in talloze details minutieus te willen oplossen en een aantal belangrijker vragen eigenlijk uit de weg te gaan. Mijn voornaamste bezwaar kan ik dan ook 't beste verwoorden met een citaat, ontleend aan E.H. Waterbolk 'De peute-raar levert feiten, die interessant kunnen zijn; de pluizer verheft details, zodat zij wijzer kunnen maken' (*Verspreide opstellen*, 244).

Schrijvers hobbyisme is uitgegroeid tot een uniek specialisme en een levenswerk. Hij kan ervan verzekerd zijn, dat hij vele nabestaanden en direct betrokkenen uitzonderlijk aan zich heeft verplicht, doch niet alleen dat: ook voor volgende generaties heeft hij een 'onachterhaalbare tijd' vastgelegd.

Y.P.W. van der Werff

H. Bollen en H. Jansen, *Het manneneiland. Kroniek van de gebeurtenissen in de Over-Betuwe van september 1944 tot juni 1945* (Zutphen: Terra, 1982, 268 blz., f 39,—, ISBN 90 6255 133 5).

Nadat in de tweede helft van september 1944 de geallieerde operatie 'Market Garden' was mislukt bij de Rijnbrug in Arnhem, kwam er in Noordwest-Europa een eind aan de weer-galoos snelle, maar tegelijkertijd brandstof-verslindende bewegingsoorlog van de vier weken ervoor. Het front verstarde. In Nederland gebeurde dit in het gebied van de grote rivieren. Aanzienlijke delen van Brabant en Limburg, ook Nijmegen en omgeving, waren of werden allengs bevrijd. De Waal hadden de Duitsers moeten prijsgeven, maar Arnhem en alles wat benoorden de Neder-Rijn lag, bleef voorlopig vast in hun handen.

Tussen die rivieren, in de Over-Betuwe vooral, ontstond een hoogst merkwaardige situa-

tie, die globaal tot april 1945, dus zo'n maand of zeven, zou voortduren. In haar geheel bleef de streek frontgebied, met soms wisselende, in elk geval niet altijd herkenbare linies. De Engelsen - van de geallieerde troepenmacht in deze sector maakten zij de meerderheid uit - noemden de Over-Betuwe *the Island*.

Begin december 1944 staken de Duitsers moedwillig de Rijndijk tussen Elden en Driel door. Het natte najaar had voor uitzonderlijk hoge waterstanden gezorgd, zodat in korte tijd zeker driekwart van de Over-Betuwe werd geïnundeerd. Het 'eiland' werd verkleind tot een gering aantal vierkante kilometers juist boven de Waal, met Lent als middelpunt, en nog een stuk of wat hooggelegen plekken elders.

Voor zover dat al niet eerder was gebeurd, werd de burgers aangezegd hun woningen te ontruimen. Uit het geallieerde gedeelte van de Over-Betuwe waren in oktober en november honderden mensen vertrokken, velen naar bestemmingen tot in België toe. Zulke ontruimingen waren eigenlijk altijd net zo gedwongen als de evacuaties die in het niet-bevrijde deel van de Betuwe en ten noorden van de Rijn door de Duitsers werden gelast. Alleen mocht in bevrijd gebied worden gerekend op een welwillender behandeling.

Niet iedereen hoefde weg; zelfs mocht niet iedereen weg. Vrouwen, kinderen, zieken en bejaarden moesten vertrekken, maar in een 'proclamatie' van Militair Gezag van 16 november werd een beroep gedaan op alle mannen om te blijven. Behoud van oogst en veestapel zou hun voornaamste taak worden, '... om daardoor onze nog te bevrijden landgenooten van den hongerdood te redden'. Een verordening 'Werkplicht Betuwe', die Militair Gezag had klaarliggen, bleek overbodig. Het aantal mannen dat zonder dwang bleef, was voldoende: een duizend in totaal. Zo werd *the Island* het 'Manneneiland'.

Agrariërs waren er uiteraard in de meerderheid. Hun belangen stonden ook direct op het spel. Maar bij louter eigenbelang bleef het niet. 'Het Betuwse Leger' noemde majoor Henk Pierson, functionaris van Militair Gezag, die duizend mannen. Kort na de bevrijding schreef hij erover in gloedvolle bewoordingen - over het 'hoofdkwartier' in Lent, over de operaties 'aardappelen rooien', 'koeien ophalen', 'geïsoleerde soldaten opzoeken', 'paarden evacueren' etc, en hij vervolgde zijn relaas: 'Rust heeft het Betuwse leger nooit gekend. Het vocht dagelijks op alle fronten: tegen de Duitsers, tegen het water, soms ook tegen een Nederlandse ambtenaar uit het rustige Zuiden die het Betuwse leger ietwat te vrijgevochten vond. Ook tegen onze eigen geallieerden moest het soms vechten, wanneer dezen de operaties die door het Betuwse leger waren opgezet, te riskant vonden of wanneer zij geen terrein wilden prijsgeven'.

Met zijn wat theatrale impressies zat Pierson niet zover naast de werkelijkheid, want die mannen daar in de Betuwe hadden van alles gedaan wat elders in Nederland (behalve misschien in Zeeland) niet hoefde te worden gepresteerd tijdens het laatste halfjaar oorlog. Een van hen was Herman Jansen. Na zijn pensionering als directeur van het Tuinbouwcentrum te Lent, ging hij zoveel mogelijk gegevens over deze episode verzamelen. Dat lukte wonderwel. Tientallen Betuwenaren vond hij bereid hun herinneringen op de geluidsband te laten vastleggen. Van her en der kwamen foto's tevoorschijn, en ook stapels papieren: dagboeken, brieven die men uit die tijd bewaard had, allerlei notities - kortom: een schat aan de meest authentieke 'ego-documenten', schitterend materiaal voor een boek. Een auteur was gemakkelijk te vinden: de journalist Hen Bollen. Die had, na in Lent ondergedoken te zijn geweest, in 1944-1945 als luitenant bij Militair Gezag in de Betuwe óók alles van het 'Manneneiland' meegemaakt. Sinds de bevrijding had hij zelfs al een soort kroniek hiervan in manuscript klaarliggen. Samen met Jansens documentatie vormde die (mede) de basis voor een naar mijn mening uitzonderlijk goed geslaagd voorbeeld van regionale geschiedschrijving.

RECENSIES

Het is een adembenemend relaas geworden. Bollen en Jansen, Bollen het meest, hebben het allemaal goed opgeschreven, zonder veel privé-erotie of pathos: de bevrijding (die in de Betuwe eigenlijk een bevrijding 'op termijn' zou blijken te zijn), dood en verderf, modder en kou, zinloze verwoesting, plunderingen (door de geallieerden!), vindingrijke regelaars, vriendschappen voor het leven, kerkdiensten en feesten. Al die rare vanzelfsprekendheden van een oorlog, met nadruk op de menselijke verhoudingen.

Hadden anderen, niet-betrokkenen, dit boek moeten schrijven? Zo gauw het over eigentijdse geschiedenis gaat, vereist een soort etiquette dat je zo'n vraag stelt. In dit geval, met dit koppel auteurs, moet het antwoord beslist ontkennend luiden.

Geen kritiek? Toch wel, en niet eens alleen maar op details, zoals waar de illegale schuilnaam 'Frits de Zwerver' wordt toegeschreven aan ds. Kuiper in plaats van ds. Slomp (149). Compositorisch zijn er zwakke plekken, bijvoorbeeld waar evacuatie-relazen geheel of gedeeltelijk worden gedoubleerd. De ondertitel 'kroniek' dekt niet steeds de chronologie, die hier en daar vervaagt achter een meer thematische (of ook anekdotische) aanpak. Bollen en Jansen hebben zich te gemakkelijk van de bijschriften bij de foto's afgemaakt. Ook is de annotatie slordig; dat is jammer, omdat nu onvoldoende recht wordt gedaan aan de enorme variëteit van bronnenmateriaal.

Maar ik moet redelijk blijven. 'Het Manneneiland' is niet bedoeld als een wetenschappelijke studie, maar in de eerste plaats als een boek waarin Betuwenaren die 1944-1945 hebben meegemaakt zich moeten herkennen. Dat zal wel lukken, denk ik. En daar blijft het niet bij: het bijzondere van dit boek - het eerste goede over deze episode - is dat het een veel grotere reikwijdte heeft gekregen zonder dat Jansen en Bollen zich ook maar enigszins op die pretentie beroemen. Menige 'vakhistoricus' zou graag een publikatie als deze op zijn naam hebben staan.

P.R.A. van Iddekinge

P.A. Veldheer, *Daar komen de Canadezen. De zegevierende opmars van het Eerste Canadese Legerkorps over de Veluwe naar West-Nederland in 1945* (Arnhem: Gijsbers en Van Loon, 1982, 227 blz., f 37,50, ISBN 90 6235 041 0).

De belangstelling van P.A. Veldheer, die al eerder samen met E. van der Weerd, *De slag om de Veluwe 1945* (Arnhem, 1981) schreef, gaat vooral uit naar de militaire aspecten van de bevrijding, waarbij hem dan in de eerste plaats de bevrijders fascineren: de eenheden van het Eerste Canadese Legerkorps, onder bevel van luitenant-generaal Charles Foulkes, op hun route vanuit de Betuwe en de Liemers over de Veluwe naar westelijk Nederland. (Tussen haakjes: de noordelijke provincies werden door divisies van het Tweede Canadese Legerkorps bevrijd. Daar schrijft Veldheer niet over).

Na het passeren van de IJssel en de nog onverwacht hevige gevechten ter verovering van Zutphen, Deventer en Arnhem ontmoetten de Canadezen - en Engelsen (in het bijzonder de bij het Eerste Korps ingedeelde Britse 49ste Infanteriedivisie, met het *Polar Bear*-embleem) - nog slechts incidenteel en op beperkte schaal tegenstand van betekenis. Zo'n zin laat zich gemakkelijk opschrijven, maar bijna altijd eisten die acties een tol aan doden en gewonden, bij Engelsen en Canadezen, natuurlijk bij de zich soms waanzinnig verzettende Duitsers, en helaas ook onder de Nederlandse burgerbevolking. Krijgskundig gezien, was de geallieerde opmars door Nederland niet meer zo spectaculair. Eind april stagneerden de operaties, in afwachting van de resultaten der inmiddels begonnen besprekingen over een wapenstilstand.